



אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ל"ב
תשע"ב
מספר 401

תפילת העמידה – השבת המשפט

השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחילה... בין "הדין" ובין "לפנים משורת הדין"

אני משער שרוב המתפללים בתפילת "השיבה שופטינו כבראשונה" מבקשים להחזיר את הסנהדרין למקומה, לבקש דיינים הגונים (עיינו למשל בבלי, סנהדרין ז ע"ב), ולקוות למשפט עברי. בניגוד לכיוון האקטואלי הזה אני מבקש למקד את המאמר למהות הפסיקה הנמצאת בסוף הקטע ולא לתכונות הדיינים ולמסגרות המשפט: "ומלוך עלינו מהרה אתה ה' לבדך בחסד וברחמים בצדק ובמשפט". במשפט זה יש מושגים מנוגדים: מלכות לעומת חסד ורחמים; משפט לעומת צדק המתמזגים למושגים "הדין" ו"לפנים משורת הדין".

ההתנהגות לפי שורת הדין פירושה שהשופטים יפעלו בהתאם לחוקים ולהלכות (מוסר החובה) בעוד שלפנים משורת הדין (מוסר השאיפה) מתייחס למידת החסד הישר והטוב בעיני ה' (דברים ו, יח). ההלכה היא מכלול של חוקים הנגזרים מערכי יסוד, כמו אהבת הבריות, שבת וקדושים תהיו. דינים אלו מקיפים טווח רחב של מצבים וקובעים מתי ואיך יחול החוק ומה עונשו של המפר אותו. הדין אינו מביט בעיניו ובנשמתו המיוסרת או השחצנית של העבריין. כל דין, ויהא הצודק ביותר, עלול לגרום לעיוות הדין כאשר מכילים אותו על הפרט במצב ספציפי, כיוון שהוא בנוי על אדם וקהילה ממוצעת (האדם הסביר). אולם כאשר מיישמים את הכלל על מקרה קונקרטי הוא עלול לא להתאים ולגרום עוול. לפנים משורת הדין (יושר במשפט האנגלי) אמור לחול בכל מקום שמידת הדין הייתה גורמת לעוול מחוסר גמישות ומחוסר התאמה למצב. כאשר המצב ברור לפי החוק אין צורך לעבור למצב של רחמים וחסד כדי לא להיכשל ברחמים על אכזרים. הכלל של לפנים משורת הדין פועל אפוא בתוך המרחבים האפורים שאינם מכוסים על ידי הדינים או כאשר מספר עקרונות פסיקה סותרים זה את זה.

החיוב לפעול לפנים משורת הדין מודגש בדברי רבי יוחנן על הסיבה לחורבן ירושלים: "שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עבדו לפנים משורת הדין" (בבא מציעא ל ע"ב). דבקות יתרה בחוק עלולה להביא לאסון כיוון שהיא מקדשת את הפורמלי כללי ולא את החסד והרחמים הקשורים באנשים ספציפיים. החוק עלול ליצור מחלוקות, ולפנים משורת הדין יוצר את האחדות המונעת הרס וחורבן. הליכה בעקבות "לפנים משורת הדין" פירושה שיש להביט בנשמתו של העבריין, להתייחס לכוונות ולאו דווקא לתוצאות, ולמצוא "נסיבות מקלות". אלה מכוונים לפי הכללים של "ועשית הישר והטוב" ו"והלכת בדרכיו". כאשר עקרונות משפט התורה אינם הולמים את הצדק, יש צורך בחקיקה מיוחדת של "לפנים משורת הדין". בכך מכילה ההלכה את תקפותה גם למקרים חריגים. מקרים רבים מופיעים בגמרא בהקשר זה, והבולטים בהם הם השבת אבדה בשוק, אף על פי

שהבעלים התייאשו (בבא מציעא כד ע"ב), ותשלום לפועלים שהתרשלו (בבא מציעא פג ע"א).

קיימות מחלוקות גדולות בתחום זה. למשל, האם לפנים משורת הדין מיועד לחסידים ולמהדרים (הרמב"ם) או שהוא חלק אינטגרלי מהמצוות (הרמב"ן) וחובה המוטלת על כל יהודי? איך בדיוק מאזנים בין "ודל לא תהדר בריבו" ואין מרחמין בדין (מסכת מכות ז ע"א) מול ערכי הרחמים והחסד? מה קורה כאשר לפנים משורת הדין לאחד הופכת לנוק לאחר? האם כופין לפנים משורת הדין? מה הוא בדיוק נבל ברשות התורה והאם כופין על מידת סדום (דחיית הכלל של לפנים משורת הדין)? הנושאים עמוקים ומסובכים ונעקוף אותם כיוון שאנו מעוניינים בתפילה פשוטה היוצאת מהלב. אנו מבקשים אפוא מבורא עולם שינחה את השופטים שיכניסו את לפנים משורת הדין לתוך שיקולי-העל (מטה-הלכה). עקרונות-על אלה מבוססים על ערכים הנמצאים במרחב הבחירה של האדם הדתי. מחד גיסא "לא בשמים היא" ומאידך גיסא "וחי בהם". אנו מבקשים שהחסד והרחמים ינחו את בורא עולם והדיינים בעת שנעמוד למשפט.

אולם אל לה לתפילה זו להיות מופנית רק כלפי חוץ. עלינו להפנות אותה גם אל עצמנו ולכוון את התפילה גם למוקד האישי, קרי תפילה אישית המקובלת בברכות האמצעיות של תפילת עמידה (שולחן ערוך קיט, א). בתפילה אישית זו אנו יכולים להפנות את הדרישה לפעול לפנים משורת הדין לא רק כלפי הקב"ה והשופטים, אלא כלפי כל יחיד ויחיד בבואו לשפוט את עצמו ואת זולתו. גם אנחנו שופטים ודיינים של עצמנו, אולם אנו שופטים בעיקר את הזולת. עדיף שלא נשפוט אותו כי מי ששופט את זולתו מתקשה לאהוב אותו. אולם לעתים אנו נמצאים במקום שבו חייבים לשפוט, כמו חינוך ילדים, חינוך תלמידים ועוד. עלינו להתפלל שגם אנחנו, כשופטים, נמצא את האיזון הנכון בין הדין ובין לפנים משורת הדין.

נתפלל ונאמר: "יהי רצון מלפניך אלוקי ואלוקי אבותי מכיוון שאני מוכרח לשפוט את הזולת, תן לי את הכוח לצאת מתוך העצמי שלי ולהיכנס לנעליו של פלוני בן אלמוני. עזור לי להבין את הבעיה שלו מתוך עולמו הוא. תן בי את הכוח להגיע למקומות פנימיים שלי כדי שאוכל להתחבר אל רגשות ומחשבות שלי הקשורים בבעייתו של פלוני בן אלמוני. בכך אקיים את מאמרו של הלל הזקן 'אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו' (אבות ב, ה), וכאשר אחזור למקומי אנא סייע לי לדון אותו לפנים משורת הדין בחסד וברחמים. ברוך אתה ה' שומע תפלה".

פרופ' שלמה קניאל

ראש החוג ללימודי חינוך ומרצה בתכנית לתואר שני

הקול האלוני במדבר

נוסף על כך, מה שנראה במבט ראשון כצחוב אחיד ומשעמם וחסר חיים, מגלה במבט שני ובהתבוננות מעמיקה עולם מורכב עם חיים תוססים ומורכבים. המדבר מלמד אותנו להבין את המורכבות של הזולת ולהבין את עולמו המיוחד של כל אדם, ובכך לגלות רגישות ואמפתיה ללא הכללות וללא סטריאוטיפים ודעות קדומות.

בני ישראל היו זקוקים למדבר, מקום המהווה עבורם תיקון אמיתי למשברים שחוו ושנבעו מהמנטליות שספגו בהיותם עבדים במצרים. התיקון לכך הוא במישור היחסים שבין אדם למקום ובמישור היחסים שבין אדם לחברו. ההתבוננות הפנימית וההתפתחות הרוחנית יחד עם דו-שיח חיובי של כל אדם כלפי חברו אמורים להביא את בני ישראל לשלמות אחת בבחינת "ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוהים ואדם" (משלי ג).

הביטוי הממשי וההפנמה האמתית של התיקון יבואו לידי ביטוי רק בדור הבא על ידי חינוכם של דור הנכנסים לארץ ישראל. החכם המופלג, רבי חיים יוסף אזולאי (החיד"א), מציין ש"במדבר סיני" הוא בגימטריה "בשלוש". כבר העירו חז"ל במכילתא לפרשת יתרו, שבבואם למדבר סיני היו בני כל השבטים מאוחדים ומלוכדים, ככתוב בלשון יחיד: "ויהי שם ישראל נגד ה' ה' (שמות יט, ב) – כאיש אחד, בלב אחד. בזכות זה זכו אבותינו למעמד הנשגב של קבלת התורה מפי הגבורה. החיד"א מוסיף בעניין זה:

"כיון שברוב השנים קוראים פרשת במדבר בשבת שלפני חג השבועות – מן הראוי להרבות בעשיית שלום בין אדם לחברו קודם חג מתן תורה, כדרך שאנו נוהגים בכל שנה קודם הימים הנוראים".

המלצה אישית: ראוי בעיניי לקיים את מנהג תיקון ליל שבועות דווקא ביישוב הסמוך למדבר, מקום הפקר, מקום המעורר השראה לתיקון הפנימי.

מקורות:

יחיאל צבי מושקוביץ, "דעת מקרא", הקדמה לספר במדבר.
רבי חיים דוד אזולאי (החיד"א), "לחם מן השמים" לפרשת במדבר.
אבן עזרא, שמות יד, יג.

שמואל לוי
סטודנט לתואר שני
בניהול וארגון מערכות חינוך

פרשת במדבר נקראת ברוב השנים בסמיכות לחג השבועות – חג מתן תורה. עניינה המרכזי של פרשה זו והפרשות שלאחריה היא הכנה לקראת מסע כיבוש הארץ וההתנחלות בה. בהמשך החומש אנו מתוודעים למשברים הפוקדים את בני ישראל: תבערה, משה ומריבה, קברות התאוה, המרגלים, קרח ועדתו, מי מריבה ומעשה פעור. אירועים אלו, ששיאם בחטא המרגלים, הובילו לדחיית התכנית האלונית של כיבוש הארץ לדור הבא, כעבור שלושים ושימונה שנה.

מכאן יש צורך לשאול: מה משמעות שהייתם של בני ישראל במדבר ברקע אותם המשברים?

חז"ל דרשו את צמד המילים "במדבר סיני" המופיע בראש הפרשה: "וידבר ה' אל משה במדבר סיני" – כל מי שאינו עושה את עצמו כמדבר הפקר אינו יכול לקנות את החכמה והתורה, לכך נאמר במדבר סיני (במדבר רבה, פרשה א, ז). המדבר הוא מטאפורה להתנהגות הרצויה לכל אדם הרוצה לקנות חכמה ותורה. המשמעות של לעשות את עצמו הפקר נוגעת בפשטות, בענווה, בצניעות ובביטוי האותנטי של האדם, ביטוי של הגילוי והצלם האלוני שבו, בדומה לנוף המדברי החשוף כפי שהוא, ללא כל לבוש בדמותם של עצים וחורשות הממלאות ומכסות את הנוף הראשוני עד לבלי הכר. מעבר למטאפורה, המדרש מלמד עוד שהמדבר הוא מקום מעורר השראה לחשיפת עולמו הפנימי-הרוחני של האדם, מקום המאפשר דיאלוג והתגלות שבין אדם למקום.

מלבד התפתחות אישית רוחנית, המדבר מאפשר דיאלוג בין אדם לחברו: "לפיכך ניתנה תורה במדבר, במקום הפקר, וכל הרוצה לקבל – יבוא ויקבל" (מכילתא דרבי ישמעאל, יתרו). המדבר אינו שייך לאיש ולא לשבט מסוים. המדבר שייך לכולם, בדומה לתורה שאיננה רכוש הפרטי של אף אדם או שבט. דווקא משום כך, המדבר, כמקום הפקר, מכיל אנשים מעולמות שונים ועל ידי כך נוצר מפגש ודיאלוג בין בני אדם.

הנוף המדברי הפתוח, הפשוט והבראשיתי, ללא מחיצות של בתים ובניינים, עם שכבות הסלע בנות אלפי שנים, מאפשרות לכל אדם לחוש ולהרגיש את הענווה ואת שפלות הרוח. על ידי כך הוא מסוגל להקשיב ולהפנים את הערכים הפנימיים של קבלת האחר, ויכול גם להקשיב לבעלי דעות שונות וליצור דיאלוג בין כולם. התורה ניתנה דווקא במדבר, כל עוד העם לא היה טרוד בחיים הגשמיים, בעבודה, בפרנסה, בניהול המדינה והבית, ובכך היה פנוי לקבל את התורה וללמוד אותה.

מחנכים באמונה

בעז כמחנך

הרב יונה גודמן

בדור של רות, מצבה של מואבית שהתגיירה לא היה מזהיר. אף מצבן של אלמנות היה לעתים קשה. הוסיפו לזה את הקשיים שאֵתם התמודד כל עני (בעידן שלפני פנסיה, ביטוח חיים וביטוח לאומי). לכאורה, איזה דימוי עצמי יכול היה להיות לאחת כמו רות, שהייתה גם ענייה, גם אלמנה וגם גרה?

נוכח מצב זה בעז פונה לרות ומצווה עליה לא ללכת ללקוט בשדה אחר. דבריו מבטיחים סעד מעשי, אך לא משפיעים על תפיסתה את עצמה, שבאה לביטוי בתגובתה: "ותפל על פניה ותשתחו ארצה ותאמר אליו מדוע מצאתי חן בעיניך להכירני ואנכי נכריה". דבריה אינם רק ביטוי לנימוסים או לצניעות גרידא, אלא נובעים מתחושה אמתית ש"אני שווה פחות מכל האחרים, בגלל רקעיי".

נוכח אמירה זו אין בעז מסתפק רק במעשיו הטובים, אלא מביע מסר חינוכי רב עצמה: "הגד לי כל אשר עשית את חמותך [...] ותעזבי אביך ואמך וארץ מולדתך ותלכי אל עם אשר לא ידעת תמול שלשום: ישלם ה' פעלך [...] אשר באת לחסות תחת כנפיו". במילים אחרות, הוא אומר לה כי מה שקובע זה לא המוצא, אלא המעשים, ושהיא עשתה מעשים נפלאים. עם זאת הוא אומר לה כי מי שקובע זו לא החברה או העיתון, אלא הקב"ה – ובעיניו את אהובה ורצויה. אמירה בהירה זו משפיעה על רות ומסייעת לה לשנות את תדמיתה לחלוטין: "נחמתי [...] ואנכי לא אהיה כאחת שפחתך".

סוף דבר, מבעז עלינו ללמוד לקח חינוכי כפול: ראשית, לא להשתעבד לדימויים חיצוניים המושפעים מרקעו של אדם או של תלמיד, אלא ללמד את עצמנו להתבונן בפוטנציאל ובמעשים של כל מבוגר או תלמיד; שנית, לרומם את לב חניכינו ולחנכם להאמין בעצמם ולדעת כי הקב"ה אוהבם.